

SEC VIII.	Deriváty uhľovodíkov
SEC VIII.4.1	Halogénderiváty

Cieľové požiadavky

Obsahový štandard: Halogénderiváty, PVC, teflón, freóny, insekticídy

Výkonový štandard:

- Vymenovať skupiny derivátov uhľovodíkov podľa funkčnej skupiny a uviesť príklady zlúčenín z jednotlivých skupín derivátov uhľovodíkov.
- Rozlíšiť a pomenovať skupiny derivátov uhľovodíkov na základe charakteristickej skupiny (F^- , Cl^- , Br^- , I^-)
- Zaradiť danú zlúčeninu (podľa názvu alebo vzorca) do jednotlivých skupín derivátov uhľovodíkov.
- Utvoriť názov a napísať vzorec derivátov odvodených od benzénu a alkánov $C_1 - C_{10}$ s maximálne jednou funkčnou skupinou uvedenou vyššie.
- Napísať vzorce a uviesť triviálne názvy derivátov uhľovodíkov: chloroform, vinylchlorid
- Uviesť, ako vplýva prítomnosť funkčnej skupiny v molekule na fyzikálne a chemické vlastnosti a reaktivitu derivátu (indukčný a mezomérny efekt).
- Vymenovať typy reakcií charakteristické pre halogénderiváty
- Napísať reakčnú schému reakcie brómetánu s NaOH (S_N aj eliminačný produkt)
- Zapísať chemickú schému polymerizáciu vinylchloridu a tetrafluoreténu.
- Aplikovať princípy priebehu S_E , S_N reakcií a efektov (vplyv prvého substituenta pri orientácii na benzénové jadro) pri určovaní priebehu reakcií konkrétnych uhľovodíkov a ich derivátov.
- Posúdiť potrebu a vplyv katalyzátorov na priebeh chemických reakcií uhľovodíkov a derivátov uhľovodíkov.
- Zaradiť freóny a mnohé insekticídy ako príklad halogénderivátov.
- Uviesť využitie freónov, posúdiť vplyv ich chemického pôsobenia na ozónovú vrstvu a z toho vyplývajúce dôsledky na životné prostredie.

Deriváty uhľovodíkov

- Vznikajú z uhľovodíkov nahradením jedného alebo viacerých atómov vodíka v molekule iným atómom alebo skupinou atómov (**funkčnou/ charakteristickou skupinou**)

Zloženie derivátu

A. Uhľovodíkový zvyšok (R)	B. Charakteristická (funkčná) skupina (X)
časť molekuly uhľovodíka bez vodíka	skupina atómov, ktoré nahrádzajú vodík udáva vlastnosti derivátov

Rozdelenie derivátov: vid' príloha

1. Halogénderiváty

- Charakteristická skupina **-X** (X= halogén ....F, Cl, Br, I)

Názvoslovie

1. Substitučné

- Predpona obsahuje lokanty + gr. číselné predpony podľa počtu X
- halogény sú usporiadané podľa abecedného poradia (atóm chlóru podľa c, číselná predpona sa neberie do úvahy)

2. Skupinové

- názov halogenid obsahuje predponu podľa počtu halových prvkov

3. Triviálny- chloroform

Rozdelenie

A. Podľa typu uhlíka, na ktorom je naviazaný halogén		
a. primárne	b. sekundárne	c. terciárne

B. Podľa uhľovodíkového reťazca		
a. Halogénalkány (alkylhalogenidy)	b. Halogénalkény (alkenylhalogenidy)	c. Halogénarény (arylhalogenidy)

Vlastnosti

Závisia od :

a. Veľkosti molekúl	b. charakteru funkčnej skupiny	c. Počtu charakteristických skupín
---------------------	--------------------------------	------------------------------------

A.Fyzikálne

Skupenstvo- rôzne (nižšie plyny)

Rozpustnosť

- nerozpustné vo vode (iba v alkoholoch, éteroch)
- výborné rozpúšťadla organických zlúčenín- napr. tukov (aj napriek svojej polarite)

Hustota a teplota varu, topenia

- vyššie v porovnaní so svojimi uhľovodíkmi
- zvyšujú sa s rastúcou Mr halogénu (najvyššiu jódderiváty)
- ovplyvnené van der Waalsovými silami

Horľavosť- klesá so stúpajúcim počtom X (úplne substituované nehorľavé)

Jedovatosť- kumulácia v tukových tkanivách

B.Chemické

väzba R-X - polárna

- väzbový elektrónový pár posunutý k X (vznik čiastkového záporného náboja na X a kladného na C) - **-I efekt**
- Väčšinou heterolytický zánik väzby
- smerom k jódu
  - polarita väzby klesá (nižšia elektronegativita)
  - polarizovateľnosť väzby stúpa
  - disociačná energia väzby klesá

Vysoká reaktivita- závisí od: typu a počtu X a typu uhľovodíkového reťazca

b. typu halového prvku

c. od počtu halových prvkov

Pôvod

- Prírodný**- hormón- tyroxín
- Syntetický**- väčšina - hlavne chlórderiváty (kvôli nižšej cene chlóru)

Využitie halogénderivátov

- Najčastejšie rozpúšťadlá, freóny, insekticídy, výroba plastov, v organickej syntéze- alkylácia arénov, medicína- dezinfekcia, anestetiká, sedatíva, hypnotiká

Tetrachlórmetán (*chlorid uhličitý*)

- Bezfarebná jedovatá kvapalina, sladkastý zápach, jemne narkotické účinky
- Výborné rozpúšťadlo
- Kedysi náplň do hasiacich prístrojov (*v uzavretých miestnostiach nie, pretože nad 500°C vzniká jedovatý fosgén*), dnes čistiaci prostriedok

Chloroform (*trichlórmetán*)

- Prchavá kvapalina sladkastej vôňe
- Organické rozpúšťadlo, anestetické a narkotické účinky, zdraviu škodlivý (*podозrenie na poškozovanie plodov, poškodenie pečene, srdca, NS a vznik rakoviny*)- na svetle sa rozkladá na fosgén a HCl

Jodoform (*trijódmetán*)

- žltkastá kryštalická látka, šafránová vôňa
- Dezinfekčné účinky

Vinylchlorid (*chlóretén*)

- Karcinogénny plyn
- Výroba PVC (*novodur- nemäkčený na inštalačný materiál, novoplast- mäkčený na fólie, hračky, podlahové krytiny, koženky, umelé kožušiny*)

Freóny (*napr. difluórdichlórmetán – freón 12, trichlórfluórmetán- freón 11*)

- Aspoň s dvoma odlišnými halogénmi(*jeden musí byť F*)
- Hnacie plyny do sprejov, chladiace médium do chladničiek a klimatizácii, rozpúšťadlá,
- Porušujú ozónovú vrstvu (*UV sa rozkladá homolyticky na Cl. a ten štiepi ozón*)

Tetrafluóretylén

- Výroba plastu **teflónu**- polytetrafluoretylén PTFE(*odolný voči chemikáliám, vysokým teplotám, povrchová úprava nádob na varenie, neprilnavá vrstva, nehorľavý, pri veľmi vysokých teplotách sa rozkladá*)
- Medicína- implantáty, chemický priemysel- potrubie, aparatúry, textilný- goratex, výroba kuchynského riadu

Chloroprén (*2-chlórbuta-1,3-dién*)

- Chloroprénový kaučuk

DDT (*1,1,1-trichlór-2,2-bis-(4-chlórfenyl)etán*) a **HCH**(*1,2,3,4,5,6-hexachlórkyklohexán*)

- Insekticídne účinky
- Zakázané používanie- jedovaté, veľmi stále, biologicky neodbúrateľné - kumulácia v pôde, v tukových tkanivách organizmov(*cez potravinový reťazec aj v človeku*), mutagénne a karcinogénne účinky

Dioxíny

- Chlórované aromatické zlúčeniny obsahujúce aj kyslík
- Veľmi toxické, oslabujú imunitu, narušujú hormonálnu reguláciu, karcinogénne
- Polčas rozpadu v ľudskom tele asi 7 rokov
- Vznik rozkladom chlórovaných pesticídov, PVC, farieb, spaľovaním papiera bieleného chlóróm

Príprava halogénderivátov

1. z alkánov (S_R)
2. z arénov (S_E)
3. nenasýtených uhľovodíkov (A)

Typické reakcie halogénderivátov

A. Alkylhalogenidy

1. Nukleofilné substitúcie

- Nahradenie halového prvku **nukleofilným činidlom**
- Mechanizmus závisí od typu uhľovodíkového reťazca, typu halogénu, sily a druhu nukleofilu a polarity prostredia (*najviac jódderiváty, alkenylhalogenidy menej, arylhalogenidy iba za extrémnych podmienok*)
- Väzba C-X zaniká **heterolyticky**
- Možnosť prípravy rôznych organických látok- alkoholy, amíny, étery

2. Eliminácie (dehalogenácia)

- konkurenčná reakcia S_N (pri vyššej teplote prednostná)
- Odštiepenie X a H, vznik násobnej väzby
- polarita väzby C-X, spôsobuje polarizáciu väzby C-H (beta uhlík), vodík kyslejší a vďaka silnej nukleofilnej zásade sa odtrhuje a z halogénu vznikajú **alkény**
- potrebné silné zásadité činidlo (KOH v etanole) a zvýšenú teplotu

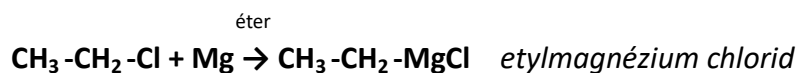
Zajcevovo pravidlo- pri eliminácií nesymetrických halogénderivátov sa atóm vodíka odštiepi zo atómu uhlíka s menším počtom atómov vodíka (vznik produktu s väčším počtom alkylových skupín)

Organokovové zlúčeniny

- Organické zlúčeniny obsahujúce väzbu C-kov
- Veľmi reaktívne (C elektronegatívnejší, vznik δ^- , získava nukleofilný a bázický charakter)
- Využívajú sa pri príprave rôznych zlúčenín
- Vznikajú reakciou halogénderivátov s kovmi

Grignarové činidlá

- Organohorečnaté zlúčeniny **R-Mg-X**
- Vznikajú reakciou halogénderivátov s horčíkom v prostredí éteru

- **Využitie-** katalyzátory (vnášanie alkylovej skupiny do molekúl aldehydov a ketónov a následný vznik alkoholov)
- Aktivita k Mg klesá v rade $RI \rightarrow RF$

Iné organokovové zlúčeniny

Organohlinité	trialkylhliníky $R_3\text{-Al}$ - Zieglerové katalyzátory- polymerizačné reakcie alkénov
Organozinočnaté	dimetylzinok $(\text{CH}_3)_2\text{Zn}$ - katalyzátory
Organociničité	fungicídy
Organoarzeničné	lieky, v svetovej vojne ako bojová látka Lewisit
Organoolovnaté	tetraetylolovo $(\text{C}_2\text{H}_5)_4\text{Pb}$ - kedysi antidetonačné činidlo do motorov, jedovaté (<i>zamorenie ŽP, toxicita</i>)
Organokremičité	silikóny- nátery, mazacie oleje, elektroizolácia
Organofosforečné	insekticídy

3.Polymerizácie

- polyreakcia(*chemická reakcia, pri ktorej vznikajú makromolekulové látky*)
- reakciou monomérov vzniká polymér bez vzniku vedľajšieho produktu
- viacnásobná adícia a reťazová reakcia

B. Arylhalogenidy

1.Substitúcia elektrofilná

- Väzba Ar- X kratšia, pevnejšia a s vyššou energiou ako R-X
- Molekula stabilnejšia, **menej reaktívne** (*neochotné reagovať s nukleofilom*)
- Reaktivitu halogénu ovplyvňujú elektroakceptorné skupiny $-\text{CN}$, $-\text{NO}_2$, $-\text{COOH}$
- Deaktivujúci vplyv **+M a -I** efektu halogénu
- Prebiehajú iba vplyvom silných elektrofilov (*napr. NO_2^+ , CH_3^+*)
- **Pomalšie pri arylhalogenide ako pri aréne**
- Orientácia **do polohy orto a para**
- Najčastejšie **halogenácia, alkylácia, nitrácia**

2.Substitúcia nukleofilná

- Vo veľmi tvrdých reakčných podmienkach (*katalytické pôsobenie medi/ med'natých zlúčenín*)